

Kimalaisen etymologia

Tunnettu slavistimme ja baltologimme prof. EINO NIEMINEN on ottanut osoittaakseen (Virittäjä 1956, s. 167—), että *kimalainen* ei ole slaavilainen lainasana, jota mahdollisuutta ei ole kielletty myöskään Toivosen Suomen kielen etymologisessa sanakirjassa, vaikka Toivonen on parempana selityksenä viitanut jo Kaliman v. 1932 esittämään *kimara* 'hunaja' sanaan. (Teoksessaan Slaavilaisperäinen sanastomme, 1952, Kalima ei ole ottanut *kimalaista* ollenkaan mukaan.) Nieminenkin on v. 1951 (Lingua Posnaniensis III 187—204) ehdottomasti hylännyt tämän sanan slaavilaisperäisyyden, nojautuen hänkin *kimara*-pesyeeseen, suoranaisesti sanaan *kiven-kimalainen* 'kallioimarre' (*polypodium vulgare*). Lönnrotin sanakirjassa on tämän imeläjuurisen kasvin nimenä kyllä *kimala* = *kimara*, mutta ilmoitetaan, että se esiintyy yhteydessä *kivenkimala*, ja *kimaran* kohdalla on käännös 'bittersötma': *kivenkimara*. Edelleen *kimarainen* 'bittersöt' (kitkeränimelä)¹. *Kallioimarre* on ruotsinnettu 'bergsöta, stensöta'. Nieminen mainitsee (Suhosen mukaan) vielä nimitykset *imelä-juuri*, *kiven-imelä*, *kallion-makeinen*, *makea-juuri*, *makiainen*, *mesi-juuri*, *mäen-makeus*, *mäen-makea*. Lönnrotilla on tosin myös tuo mainittu *kivenkimalainen* 'stensöta, bergsöta', joka varmaankin on saatu — jos se on ollut kansanomaisen — seudulta, jossa *kimalainen* 'mehiläisenä' on ollut tuntematon.² Hyvin tunnettu se on lounaismurteiden alueella tavallisena 'mehiläisenä', mutta suuressa osassa Suomea kokonaan tuntematon sana.

Nieminen — ja nähtävästi jo Kalima — lähtee siitä olettamuksesta, että *kima on alkuaan merkinnyt 'imelää', ja siitä on johdettu *kimalainen*, siis jokin imelän, makean, meden *k e r ä ä j ä*. Jos jossakin lähisukukielessä *kima*- tai edes alkutavu *ki*- todella viittaisi 'imelän' merkitykseen, niin tuo olettamus

¹ Tästä on saatu aihe cocktailin suomenkieliselle *kimara*-nimelle ja sitä tietä sana näkyy löytäneen tiensä musiikkiterminologiaankin.

² Nieminen puolestaan (Vir. 1956, s. 369): »Hyönteistä tarkoitavana sanana *kimalainen* on varmasti vanhempi johdannainen kuin se *kimalainen*, joka esiintyy kallioimarteen nimityksenä *kivenkimalainen*.»

olisi harkinnan arvoinen. Sen sijaan on suomessa kyllä *imelä*, murremuoto *imara*, johdannaisia *imannella*, *imarrella* jne. Pantakoon erikoisesti merkille (Lönnr.) *imanne*, *imanteen* 'sötaktig, söt', ja edelleen *imarre* tuon imeläjuurisen kasvin nimenä, jolle Lönnr. tuntee myös nimen *imartti*. Edelleen eest. *imal*, liiv. *imäv* *imelä*, jne.; Toivosella on vastineita jopa etäsukukielistä.

On ilmeistä, että *kimara* on abstrahoitu yhdyssanoista *kivenkimara*, *kallio-kimara* (tämä kasvihan viihtyy juuri kivillä ja kallioilla), ja niihin *k* on tunkeutunut ensisanan *k*:n vaikutuksesta. Emmehän voi kuvitella, että tuo tavallisin nimitys *kallioimarre* olisi dissimiloituma **kalliokimar-teesta*. Silloin pitäisi ainakin voida osoittaa, että **kima* on todella alkuaan merkinnyt 'imelää', mikä, kuten sanottu, tähänastisten tietojemme mukaan ei ole mahdollista — kysymykseen tulee vain *ima-*. Ja sitä helpompi oli päästä *kiven-*, *kallion-imarasta kiven-*, *kallion-kimaraan*, kun itse *imara* ei enää jaksanut pitää kiinni merkityksestään, sen tilalla oli yleinen *imelä*. Tällaisista yhdyssanoista sitten Lönnrot näyttää siepanneen *kimaran*, *kimalan* ja *kimalaisen* eri sanoiksi — ei ainakaan PENTTI SUHONEN (Suomenkielisen kasvinnimet s. 283, 284, josta lähteestä Nieminenkin on ottanut tiedonlisää) tunne kansanomaisena tätä kasvia (*Polypodium vulgare*) *k*-alkuisena muuten kuin yhdyssanoissa.

Näin ollen putoaa pohja Kaliman, Niemisen ja Toivosen olettamukselta. Silti ei ole mitään syytä palata slaavilaisperäiseen etymologiaan. Mielestäni *kimalainen* selittyy täysin tyydyttävästi omalta pohjalta, samaan tapaan kuin omalla tahollaan jokin *pöriläs*, *pöriäinen* pörisevän lentonsa perusteella. Vrt. *kimajaa*, *kimahtaa*, *kimisee*, *kimakka*, *kimeä*, Lönnrotilla myös *kima* mm. 'kylmä viima', joka sekin näyttää olleen kimeää ääntä kuvaava sana (Lönnr. vertaakin sitä sanoihin *kimeä*, *kimakka*, hänellä myös on verbi *kimata* 'pipa, hyina'). Tällaiset kuuloaistimukset ovat usein tulleet myös näköaistimuksiksi, niinkuin on *kimal-taa*. Eest. *kimada* on juuri 'kimaltaa', ja asian luontoon kuuluvat vokaalivaihtelut erilaisen äänen kuvaamiseksi: *kumada* 'kumista', 'kuumottaa', *kõmada*, *kõmiseda* 'jumista, jymistä, jyristä', *jutu-kõmin* 'puheen sorina'.

Mainittu *pöriläs*, *pöriäinen* on (ainakin Savossa) yleisnimitys kaikille lento-pörinää pitävillä hyönteisillä ja kuoriaisilla, mehiläiset ja ampiaisetkin ovat tilapäisesti samaisia *pöriläitä*, *pöriäisiä*, vakituisemmin *sittipöriäinen*, *sittipörri* eli *sitsontiainen*, Lönnrotin mukaan *sittapörö*. Varmastikin lennon *pörinään* yhdistettäviä nimityksiä (kuten kai eest. *põrnikas* 'pöriläs'). Tai ottakaamme *itikka*. Sehän on selvästi ollut ääntä kuvaava sana. Lönnrotilla on toisinto *itti* (*hyttinen*, *sääski*) sekä esimerkki »hiirenpojat panevat iti iti», samoin *itinä*, *itiseminen* 'qvidan'. Sitten se on joutunut kuvaamaan yleensä pientä oliota ja elukkaa (Lönnr.: »lampaista ja vuohia sanotaan paikoin itikoiksi»), vieläpä edelleen lehmää (Etelä-Pohjanmaalla). Deskriptiivistä lähtöä näyttää olevan myös *hyönteinen*, Lönnrotilla lisäksi *hyönnne*, *hyöntein*, *hyöntiä*, *hyöntein*: *hyönteimen* l. *hyön-*

temen, myös *lumen hyöntimiä* 'hiutaleita' ja *lumen hyöntejä* (: *hyönti*). Ja mennäksemme likemmä *pöriästä* on meillä *turilas* suuren, sittipöriä muistuttavan tuohyönteisen nimi, ja on myös verbi *turista*, joka on likipitäen samaa kuin *pöristä* (*turistaa* nenäänsä, Lönnr. *vesi turisee jalkain alla*, yms.). Kyllähän *turilas* on myös haukkumasana (*ukon, koiran turilas*) ja vanhoissa lähteissä = 'jättiläinen'. Se voi olla toista alkuperää, liittyä *turjilas (: *turja*) sanaan, mutta kumpakaan ei tarvitse pitää ruotsalaisena lainana, kuten Setälä (Verzeichnis-luettelossaan) tekee, yhdistäen ne varauksetta ruots. *troll, trull* 'noita' sanaan (Wiklundin mukaan, ks. Virittäjä 1904, s. 64).

Mitäpä epäilemistä on siis *kimalaisenkaan* synnyssä, onhan sen *kimisevä* ääni, *kiminä*, kyllin tunnettu.³

Suom. *kimalainen* lienee alkuaan merkinnyt vain villiä mehiläistä, maa-mehiläistä. Ainakin virossa *kimalane* on vain 'villi mehiläinen' (saks. Hummel, jonka M. Hauvonen Saksalais-suomalaisessa taskusanakirjassaan kääntää 'höriäinen, metsämättinen', siis yksiä *pöriäisiä*!). Toisintomuotoja ovat *kumalane*⁴, *kümalane*, *kimulane*, *kimeline*, jollainen horjuvaisuus on kuvaavaa desriptiivisanoille. Vatjassa *tšimo* 'mehiläinen' (vrt. suom. *pöri* yllä) ~ *tšimolain*. Niin vähän kuin vatjaan — vanhaan sekakieleen — yleensäkin on luottamista kantasuomalaisuuksia etsittäessä, on tässä tapauksessa erikoisesti syytä epäillä, että sana on ennen *k > tš* muutosta saatu muualta (odottaisi mieluummin muotoa *tšime, *tšimegin, ks. Vatjan äännehistoria s. 161, 164). Ja muista »sukukielistä» sanaa ei ole rekisteröitykään, paitsi minkä aunus on näyttänyt: *kimaleh* 'kimalainen', mutta *mehiläne* 'mehiläinen' (Pohjanvalo). Alkuaan ääntä kuvaavia sanoja sekin, kuten esim. *börineh* 'pöriä, turina, surina'.

Johdin ei *kimalaisessa* kummastuta, onhan rinnalla ollut jo *mehiläinen*, kuten virossa *mesilane*, *kusilane* ('kusiainen') yms.

Kaiken kaikkiaan *kima ei ole suomessa eikä muualla koskaan merkinnyt 'imelää' tai 'hunajaa, mettä' eikä *kimalainen* ole siihen yhdistettävissä. Nähdäkseni on luontevin selitys se, jonka tässä olen antanut.

En kajoa tämän yhteydessä *mehiläiseen* enkä *herhiläiseen*, niin suuri kuin olisikin houkutus panna epäilykseen *herhiläisen* varmana pidetty balttilainen etymologia ja rinnastaa sana syntynsä puolesta *kimalaiseen* (*herhiläinen*, *hörhiläinen*, *hörhiäinen*, *hörhöläinen*, *höriäinen*, viron *erilane*, *äirilane*, *öirilane*, *hõirilane*, vatjan *örölän*; vrt. suom. *hörhöttää*, *höristä*, *hörrätä* yms.). Balttilaisella taholla sanan synty (liett. *širšuo* jne. 'ampiainen, herhiläinen') saattaa juontua samoista äänenkuvauksen juurista kuin ims. kielissä. Luonnonääniä jäljiteltäessä

³ *kimalainen* sanamme liittymistä *kimistä*, *kiminä*, *kimeä* jne. sanoihin ovat ajatelleet jo OTTO DONNER (Vergl. Wb N:o 330), N. ANDERSSON (Studien zur Vergl. der indogerm. und finnisch-ugrischen Sprachen, s. 315) ja M. WESKE (Slavjano-finskija kulturnyja otnošenija, ss. 267—8).

⁴ ELMAR MUUK (Väike õigekeelsuse sõnaraamat) esittää tämän muodon jopa kirjakieliseksi.

joudutaan eri kielissä usein rinnakkaisesti yhtäläisiin ilmauksiin, ja luonnon-äänistä johdetut sanat ovat suomessakin uskomattoman monilukuiset, vaikka niihin perustuvat selitykset ovat saaneet ja saavat edelleen asiantuntemattomien naurua ja pilkkaa osakseen.

LAURI KETTUNEN

Kimalainen 'bourdon'

L'auteur présente l'opinion que le mot finnois *kimalainen* » B o m b u s » (bourdon), que M. Jalo Kalima, Annales Acad. Scient. Fennicae B 28 (1932) p. 66, et M. Eino Nieminen, Lingua Posnaniensis III (1951), p. 187 (ainsi que Virittäjä 1956, p. 387), ont rattaché à la racine *kima que l'on trouve dans les mots finnois *kiven-kimala(inen)*, *kiven-kimara* » p o l y p o d i u m v u l g a r e », se rattacherait étymologiquement aux mots *kimakka*, *kimeä*, »aigu», »perçant» (en parlant de sons), *kimistä*

»faire entendre un son aigu», etc. — De leur temps déjà, Otto Donner, N. Anderson et M. Weske ont été de cette même opinion. — Cet insecte aurait donc reçu son nom finnois du bruit que produit son vol, de même que par ex. (*sitti*)*pörri*, (*sitti*)*pörriäinen*, *sittapörö*, *pöriläs* etc. » G e o t r u p e s », cf. *pöriä*, »bourdonnement», *pöristä* »bourdonner», et *turilas* » A m p h i m a l l o n », » M e l o l o n t h a », »hanneton», cf. *turina* »bourdonnement», *turista* »bourdonner».

LAURI KETTUNEN